

Alicja Gescinska
Denkers van vandaag,
voor de wereld
van morgen

 DAVIDSFONDS
UITGEVERIJ

Denkers van vandaag, voor de wereld van morgen
Alicja Gescinska

© 2021 Davidsfonds / Standaard Uitgeverij nv,
Franklin Rooseveltplaats 12, 2060 Antwerpen en
Alicja Gescinska

Gemaakt onder licentie van Davidsfonds.

'Davidsfonds' is het geregistreerde merk van
Davidsfonds vzw, Quinten Metsysplein 12,
3000 Leuven.

www.standaarduitgeverij.be
info@standaarduitgeverij.be

Vertegenwoordiging in Nederland:
New Book Collective, Utrecht
www.newbookcollective.com

Eerste druk september 2021

Opmaak omslag: Bureau Blikgoed
Opmaak binnenwerk: 5NUL8 Grafische producties

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave
mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een
geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar
gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij
elektronisch, mechanisch, door fotokopieën,
opnamen of op welke wijze ook, zonder vooraf-
gaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

ISBN 978 90 223 3840 7
D/2021/0034/337
NUR 401

<i>De levende dialoog</i>	7
Roger Scruton	14
Ece Temelkuran	30
Michael Ignatieff	48
Rosi Braidotti	66
Lisa Appignanesi	84
Theodore Dalrymple	100
Robert P. George	118
Philippe Herreweghe	134
Susan Neiman	152
Geert Mak	170
Wolfram Eilenberger	186
Peter Singer	200
<i>Woord van dank</i>	215

DE LEVENDE DIALOOG

De oude Grieken wisten al dat filosofie in essentie de ‘levende dialoog’ is. Dit inzicht werd niet alleen door de vorm, maar ook door de inhoud van Plato’s dialogen vereeuwigd. Dat geldt in het bijzonder voor die dialogen die de zoektocht naar wijsheid – over vriendschap en liefde heen – als hoofdthema hebben, zoals *Het symposium* en *Phaedrus*.

Paradoxaal genoeg is de ‘levende dialoog’ voor een filosoof niet zo vaak een dialoog met de levenden. Zijn werkzaamheden nemen meestal de vorm aan van een gesprek met de doden: het lezen van de klassiekers, het doorpluizen van de werken van vroegere denkers, waarna een *dialogue intérieur* begint. Een filosoof die naam waardig staat altijd op de schouders van zijn grote voorgangers, zo niet dreigt hij niet veel anders te doen dan het warm water weer uit te vinden. In die zin is filosoferen vaak een eenzame en vereenzamende bezigheid. Je bevindt je voortdurend in het gezelschap van lang vervlogen denkers, van wie de gedachten weliswaar nog lang niet vervlogen zijn.

Vereenzaming kan makkelijk tot vervreemding leiden, en een filosoof die van de hem omringende wereld vervreemdt, drijft weg van datgene waarin hij zich juist zou moeten verdiepen. Daardoor verkleint ook de kans dat hij er iets zinnigs over zal kunnen vertellen. Opdat de filosoof niet te veel met zijn neus in de boeken zit of zijn blik al te zeer op het verleden gericht is, is het belangrijk dat hij ook de wijde wereld in trekt, en op zoek gaat naar mogelijkheden tot een dialoog met de levenden. Die dialoog van mens tot mens is een grotere zeldzaamheid dan men zou denken. De mens is een door en door sociaal wezen, en we hebben onophoudelijk contact met anderen. Onze dagen zijn gevuld met talloze interacties. Maar zowel in het persoonlijke als in het publieke leven ligt ruimte voor dialoog niet voor de hand. In onze veelal gejaagde levens enerzijds en in onze gepolariseerde publieke ruimte anderzijds ontbreekt het vaak aan de bereidwilligheid, de tijd, de inspanning om naar elkaar te luisteren en het gezichtspunt van de ander werkelijk te begrijpen. Nochtans is het

precies die empathische luistervaardigheid waaraan onze samenleving behoefte heeft, als geluiddemper voor de polariserende, schreeuwerige spierballenretoriek die het publieke debat kenmerkt.

Mensen zitten vaak vast in hun identitaire en ideologische hokjes. Om die te overstijgen is het belangrijk om met elkaar in gesprek te gaan. Een echt gesprek is geen samenvoeging van verscheidene gesprekspartners die elk hun eigen waarheid debiteren. De optelsom van twee monologen is nog geen dialoog. Om echt met elkaar in gesprek te kunnen treden, moet je jezelf openstellen voor de ander; en dat is meer dan enkel de ander zijn zegje laten doen om vervolgens jouw eigen, uiteraard ware verhaal de wereld in te sturen. De ander laten uitspreken is natuurlijk van wezenlijk belang, maar is nog niet hetzelfde als werkelijk luisteren. Iemand die echt luistert naar de ander, geeft hem niet alleen de ruimte om te praten, maar zal zich daarnaast nog een vraag stellen. Niet enkel *wat* iemand zegt, maar ook *waarom* iemand dat zegt, zouden we tijdens het luisteren moeten proberen te achterhalen.

8

In het najaar van 2019 zag een nieuw Vlaams tijdschrift het levenslicht: *Newsweek Belgium*. Het maandblad bood me de mogelijkheid om een jaar lang in gesprek te gaan met hedendaagse denkers over hun bezigheden en bezorgdheden. Met hen wilde ik de staat van de wereld peilen, van nu en morgen. De gesprekken begonnen met open vizier. Gaandeweg kregen zij vorm en begon zich ook een patroon af te tekenen *tussen* de verschillende gesprekken. Ik koos ervoor om denkers van diverse ideologische, politieke en filosofische pluimage op te zoeken, en ook denkers voor wie het filosoferen niet de primaire beroepsactiviteit is: een schrijfster, een psychiater, een historicus, een dirigent. Bij hen allen legde ik mijn oor te luisteren, en ondanks de grote persoonlijke en professionele verschillen tussen hen viel algauw op dat dezelfde belangrijkste bezorgdheden en opvattingen vaak terugkeerden. Uit de gesprekken vallen op zijn minst vier grote uitdagingen voor de wereld te destilleren.

Ten eerste is er de zorg voor het milieu en de bezorgdheid om de klimaatverandering. Zoals Geert Mak het stelde: 'Als de klimaatcrisis

losbarst, is die geest nooit meer in de fles te krijgen.’ Die crisis belangt ons allen aan. Het is echter een onderwerp dat in de politieke arena vooral geclaimd wordt door links-progressieve partijen. Maar het zou fout zijn om van de klimaatverandering een partijpolitiek, ideologisch instrument te maken. Conservatief of progressief, links of rechts – hoe relatief die termen soms ook mogen zijn, de grootste uitdaging waarvoor de wereld staat, is de planeet niet helemaal leegpersen. In verschillende van zijn geschriften heeft de Britse conservatieve filosoof Roger Scruton er al voor gepleit dat ecologisch conservatisme tot de kernprincipes van het ideologische en filosofische conservatisme zou moeten worden gerekend. Dat was een diepgewortelde overtuiging van hem, en die is ook duidelijk aanwezig in de gesprekken die ik met hem voerde op zijn landgoed in Brinkworth, enkele maanden voor zijn dood.

Een tweede grote bezorgdheid die ik bij vele van mijn gesprekspartners aantrof, betreft een andere vorm van destructie: naast een ecologische is er ook een culturele teloorgang gaande. We leven in een alsmaar infantiliserender cultuur. In de politiek, in het publieke debat, maar ook in de kunsten zelf lijkt het adagium te gelden: *hoe simpeler, hoe beter*. Het is haast *not done* om deze observatie te maken, en iedereen die er zich toch aan waagt, zal gauw het verwijt van elitarisme toegeworpen worden. Enkel een culturele snob ergert zich aan de oppervlakkigheid van de massacultuur en de massamens. Uiteraard was één gemene deler van mijn gesprekspartners dat zij allen tot een ‘intellectuele elite’ gerekend kunnen worden. Maar het zou onverstandig zijn om de bezorgdheid inzake culturele vervlakking van onder anderen Ece Temelkuran, Theodore Dalrymple en Philippe Herreweghe opzij te schuiven als het elitaire gelamenteer van artistieke, intellectuele *highbrows*.

De bezorgdheid om de infantilisering van onze cultuur is meer dan het typische geweeklaag van denkers dat in alle tijden wel voorkomt. Altijd heb je figuren die de ondergang van het Avondland voorspellen, die de al dan niet vermeende domheid van hun medemens stevig in de verf zetten, die nieuwe middeleeuwen voor het denken voorspellen. Dat

moet inderdaad weleens met een korreltje zout genomen worden. Maar wanneer we naar onze huidige tijd kijken, kunnen we er ook niet omheen dat, bijvoorbeeld in het onderwijs, de kwalitatieve standaarden inzake talenkennis, leesvaardigheid en ook wiskunde dalende zijn. Eveneens valt niet te loochenen dat de bagage van brede, algemene, culturele kennis alsmar lichter lijkt te worden: de kennis van klassiekers, van een canon, van de pijlers waarop onze beschaving steunt. Daarbij komt dat de opkomst van het populisme ertoe heeft bijgedragen dat het politieke klimaat en het publieke debat simplisme stimuleren, en een – zoals ook Michael Ignatieff benadrukt – zorgwekkende vijandigheid tegenover de intellectuele elite in de hand werken. Enige retorische verfijning en intellectuele finesse lijken eerder een nadeel dan een troef in het electorale spel, waardoor politici vaak aan populariteit winnen dankzij boude stellingen en zij hun uiteenzettingen larderen met platvloerse, simplistische termen. Daar mogen we, zoals vele van mijn gesprekspartners opmerkten, niet licht overheen gaan. Taal is de motor van onze beschaving, en van onze persoonlijkheid. Hoe we spreken, is hoe we denken. Hoe we denken, is hoe we zijn. Culturele en politieke verarming gaan hand in hand met geestelijke, persoonlijke verarming.

Een derde belangrijk thema dat in de gesprekken stevast terugkwam, is de noodzaak tot politieke betrokkenheid. Hoewel mijn gesprekspartners soms volledig tegengestelde politieke en ideologische overtuigingen hadden, deelden zij allen het geloof in de kracht van het individu om de wereld beter te maken. Ze hekelen een defaitistische, nihilistische, apolitieke instelling, waarbij het individu zijn schouders ophaalt en zich wentelt in zijn eigen vermeende machteloosheid. Je mag de hoop nooit verliezen, zoals Susan Neiman het uitdrukte. Want wie de hoop verliest, wordt makkelijk cynisch, en verliest de motivatie en energie om zelf aan de slag te gaan.

Een betere wereld begint bij betere burgers, en wanneer we klagen over de toestand van de wereld, over de politici die het land besturen, moeten we in de eerste plaats naar onszelf kijken. Wat doen wij, en wat kunnen wij doen? De verantwoordelijkheid tegenover onze medemens,

en ook voor volgende generaties, ligt op de schouders van elke mens. Die verantwoordelijkheid mogen we nooit verzaken en uitbesteden aan politici, bestuurders, ambtenaren, bureaucraten en technocraten. Het is een boodschap die heel duidelijk naar voren komt bij Michael Ignatieff, Robert George en Peter Singer. De ene is een liberale centrumdenker, de andere de belangrijkste hedendaagse Amerikaanse conservatieve filosoof, en de laatste de voornaamste progressieve, linkse denker van de laatste decennia. Hun visie over de noodzaak tot politiek engagement en betrokken burgerschap sluit naadloos aan op wat Rosi Braidotti aanklaagt: dat engagement zou een vanzelfsprekendheid moeten zijn voor mensen met een bepaalde intellectuele professionaliteit, maar dat is niet langer zo. Men is politieke verantwoordelijkheid de afgelopen jaren steeds meer gaan beschouwen als behorend tot iets voor een aparte beroepscategorie.

Een laatste zorg die over alle verschillen heen vaak terugkwam, betreft datgene waarmee ik ook dit woord vooraf begon: onze dialogische bekwaamheid. Waar het in onze tijd aan ontbreekt, is het vermogen om naar elkaar te luisteren, de welwillendheid om de ander te begrijpen, om beschaafd van mening te verschillen, om je verbonden te voelen in je verscheidenheid. Inzake geloof, levensbeschouwelijke vraagstukken en ethische kwesties zijn Robert George en Peter Singer elkaars tegenpolen. Het filosofische water tussen de conculega's van Princeton University is heel diep. En toch zie je dat zij op dezelfde wijze door dat diepe water navigeren: met een intellectuele openheid naar elkaar toe. Allebei betreuren ze dat andersdenkenden in het publieke debat al te gemakkelijk weggezet worden als dwazen in het beste geval, en als demonen in het slechtste. Die houding maakt een echt publiek debat onmogelijk en holt zo de publieke ruimte uit.

Daarom moeten we ernaar streven evenwichtiger te zijn in ons oordeel over anderen, maar ook in ons oordeel over onszelf: wat vaker onze eigen onwetendheid erkennen, en wat minder uitgaan van ons eigen gelijk. We moeten wat vaker de woorden 'I don't know' durven gebruiken; de kritische bescheidenheid en zelfrelativering aan de dag leggen die Lisa

Appignanesi op heel mooie wijze helemaal lijkt te hebben verinnerlijkt. De filosofie kan een belangrijk hulpmiddel zijn om evenwichtiger te oordelen over onze opvattingen en die van anderen, om minder overtuigd te zijn van het eigen gelijk. Zoals Wolfram Eilenberger het in ons gesprek naar voren laat komen: het filosofische pad naar wijsheid loopt over vele dwaasheden. 'Filosofie is de kunst om je eigen domheid te ontdekken' en bevrijdt ons van onze eigen illusies en foute denkbeelden. En aangezien er aan de gebrekkingheid van ons verstand nooit een einde komt, eindigt ook de filosofische dialoog nooit. Ik hoop dat de lezer van de schriftelijke neerslag van de gesprekken die ik voerde, meegaat in het gesprek, en een *dialogue intérieur* voortzet met een open geest, een open blik en een open, reikende hand naar zijn medemens.

12 We hebben allemaal de neiging om ons te omringen met gelijkgezinden, met mensen met wie we dezelfde interesses delen, of mensen die in dezelfde levensfase zitten. Helaas neigen we daar ook naar in onze gesprekken. Vaak voeren we een gesprek met mensen met dezelfde sociale achtergrond, met dezelfde politieke voorkeuren, met mensen met wie we onze levensbeschouwing delen. Het vraagt aandacht en heel vaak actie om die gewoonte te doorbreken en buiten onze vertrouwde cirkel te treden. Maar die actie loont en de waarde ervan werd ooit op treffende wijze verwoord door een persoon met wie ik een ontmoeting gepland had, die door de uitbraak van de coronacrisis niet kon doorgaan. In de lente van 2020 zou de bekende antropologe en biologe Jane Goodall naar België komen, en zou ik haar ontmoeten. Helaas besliste het lot er anders over. Goodalls energie en inzet voor een betere wereld lijken eindeloos. Ook op hoge leeftijd blijft zij druk in de weer om verandering ten goede teweeg te brengen. En die verandering begint bij de dialogische openheid en empathische luistervaardigheid ten aanzien van elkaar. Zoals Goodall het mooi zei: 'Change happens by listening and then starting a dialogue with the people who are doing something you don't believe is right.'

We leven in een steeds veranderende wereld, en dat besef drong zich in de loop van 2020 op heel dwingende wijze aan ons allen op. Dat komt

ook in de gesprekken duidelijk terug. Enerzijds is het filosofische gesprek een zoektocht naar tijdloze waarheden. Anderzijds zijn de filosofische gesprekken die ik kon voeren ook een tijdsdocument en geven ze een inkijk in de manier waarop de actualiteit de inhoud van ons denken en onze bezorgdheden beïnvloedt: van de mogelijke herverkiezing van Trump tot de al dan niet omkeerbare klimaatverandering. En plots is daar die pandemie die ons niet alleen voor nieuwe medische en maatschappelijke, maar ook economische en culturele uitdagingen plaatst, en die ons beeld van morgen vormt.

Elke dag kan er iets gebeuren waardoor we onze kijk op wat zich rondom ons afspeelt moeten herzien. Om de dingen van een andere kant te kunnen bekijken hebben we elkaar nodig. Door in dialoog te treden met anderen, kunnen we een ander licht laten schijnen op ons begrip van de wereld, en zo hopelijk meer kennis en inzicht verkrijgen. Ik ben ervan overtuigd dat kennis van elkaars leefwereld onze kennis van dé wereld vergroot. Kennis is veel meer dan droge informatie en statistische tabellen. Kennis over elkaar is nodig om begrip te krijgen voor elkaar, om empathische relaties te versterken. Het is niet ondanks, maar dankzij onze verscheidenheid dat we als mens kunnen groeien; niet alleen in ons hoofd, maar ook in ons hart.